

7.2 Meziválečná doba a nástup totalitarismu

7.2.1 Poválečná krize

7.2.2 Co to je totalitarismus a totalita

7.2.3 Příčiny a zdroje totalitarismu

7.2.4 Komunismus v moderní historii

7.2.5 Vznik a počáteční vývoj Sovětského svazu

7.2.6 Fašismus: jeho podstata a počátky

7.2.7 Zlatá 20. léta

7.2.8 Velká hospodářská krize

7.2.9 Německý nacismus jako extrémní forma fašismu

7.2.10 Režimy fašistického typu v meziválečné Evropě

7.2.1 Poválečná krize

Po skončení První světové války Evropu zachvátila **poválečná hospodářská krize**. Evropské státy totiž nedokázaly z vlastních zdrojů plynule přebudovat válečnou ekonomiku na mírové podmínky. Jedním z významných důvodů této neschopnosti bylo oslabení kontaktů mezi evropskými velmocemi a jejich koloniemi.

Např. ve Velké Británii a Francii **klesla výroba spotřebního zboží** na tři pětiny předválečné úrovně. V Evropě došlo k **rozvratu měnové stability**; evropské měny sužovala výrazná inflace, v Německu dokonce **hyperinflace**. Státní rozpočty se ocitly v **deficitu**. Rostla **nezaměstnanost**.

Jediný stát, který v poválečných letech naopak výkonnost své ekonomiky výrazně zvýšil, byly **Spojené státy americké**; ty nyní dokonce poskytly evropským zemím rozsáhlé půjčky. Upevnily si tak pozici velmoci, která setrvala **ovlivňuje dění v Evropě**.

Dohodové velmoci předepsaly někdejšímu poraženému Ústředním mocnostem placení **válečných reparací**. Zatímco u Rakouska, Maďarska, Bulharska a Turecka šlo o přiměřené částky, výše reparací určených **Německu** byla pro samostatný rozvoj německé ekonomiky fakticky likvidační. Celkový objem německých reparací byl nejprve stanoven na 226 miliard německých marek ve zlatě (tedy mimo vliv inflace) a v r. 1921 byl snížen na stále astronomických 132 miliard; 52 % z této částky měla dostat Francie, 22 % Velká Británie, 10 % Itálie, 8 % Belgie atd.

Německo část reparací splácelo formou uhlí a dřeva, což dále podlamovalo jeho vlastní hospodářství. Když v zimě 1922 – 1923 Němci splácení přerušili, Francouzi a Belgičané vojensky obsadili významný německý průmyslový region Porúří (došlo k **Rúrské krizi**); území okupovali v letech 1923 – 1925, během nichž zastřelili přes stovku německých civilistů. Ve světovém veřejném mínění začaly růst sympatie vůči Německu a reparace byly postupně upravovány a snižovány, a dokonce doplňovány půjčkami od dohodových států: **Dawesův plán** (1924; podle amerického bankéře Charlese Dawese), **Youngův plán** (1929; americký průmyslník Owen Young).

Atmosféra poválečné krize obecně zůstala **sociální rozpory**. Symbolickým se stal americký **soudní proces** s přistěhovalými italskými anarchisty **Ferdinandem Saccem a Bartolomeem Vanzettim**, kteří byli r. 1920 na základě nepřesvědčivých důkazů odsouzeni k trestu smrti za loupežné přepadení a dvojnásobnou vraždu, a navzdory protestům světové veřejnosti, která poukazovala na roli xenofobních a ultrakonzervativních vlivů, byli r. 1927 popraveni.

Kultura a umění upozorňovaly, že ve všeobecném opojení z rozšíření občanské svobody se zapomíná na rostoucí tíhu **chudoby** velké části obyvatelstva; varovně v tomto smyslu působili mnozí tvůrci, od amerického filmaře Charlie Chaplina (film *Kid*, 1921) až po českou skupinu básníků, kteří přišli s konceptem **proletářského umění** (Jaroslav Seifert, Jiří Wolker, Josef Hora).

Nejvýznamnějším **politickým důsledkem** poválečné krize se ovšem stal **vznik a rozvoj totalitarismu**.

7.2.2 Co to je totalitarismus a totalita

Totalitarismus (lat. *totus* = *celý, všechny*) je politická idea i prakticky realizovaný politický systém, obojí založené na **pronikání vládnoucí politické moci do všech oblastí života** společnosti včetně myšlení i soukromého jednání všech obyvatel.

Příčiny nastolení takového systému jsou:

(a) přesvědčení, že stát řízený podle zásad totalitarismu přináší **ideální, harmonický stav společenské jednoty** a ztělesňuje vrcholnou, závěrečnou, a tedy nevyhnutelnou dějinnou etapu;

(b) přesvědčení, že celá společnost a zejména její politická reprezentace jsou zatím vážně **ohroženy nepřátelskými silami**, které jednak otevřeně působí zvenčí, jednak již potají pronikly i do nitra dané společnosti.

Vláda nastolená a praktikovaná v duchu totalitarismu se označuje jako **totalitní (totalita)** a je v zásadním **rozporu se zastupitelskou demokracií** (pojmy *totalitarismus* a *totalitní* mají dnes pejorativní odstín, ale původně byly chápány jako hodnotově neutrální).

Totalitarismus je jevem **především 20. století**. Je třeba od něj **odlišovat totalitní prvky**, které v dějinách nacházíme v nejrůznějších obdobích, počínaje starořímskými proskripce, které podněcovaly k davovým útokům na majetek i životy politických oponentů, přes středověké hony na kacíře a čarodějnice až např. po dnešní neodůvodněné cenzurování příspěvků na sociálních sítích a špiománii panikálně varující před agenty i geograficky vzdálených mocností.

Obecné charakterizační znaky totalitarismu jsou:

1. Oficiální vládnoucí ideologie, která si nárokuje jednoduchý, souhrnný a obecně srozumitelný výklad všech společenských jevů a která umožňuje prověřit oddanost obyvatel a označit nepřátele;

2. Jediná existující nebo jediná vlivná politická strana, která údajně hájí zájmy (téměř) všech obyvatel, ve skutečnosti ovšem slouží jako (a) převodová páka od politických vůdců k občanům, (b) kontrolní síť a (c) hlavní orgán propagandy;

3. Jediné mocenské centrum (v čele jeden diktátor nebo malá skupina), v němž se spojuje vůdcovství strany a státu (státní instituce jsou straně – zpravidla neoficiálně – podřízeny);

4. Ozbrojené síly státu (armáda, policie) jsou zcela v područí vládnoucí strany; často tato strana disponuje i vlastními ozbrojenými sbory;

5. Totalitní moci je podřízeno nejen politické prostředí, ale také **společenské organizace i instituce** (kulturní, vědecké, vzdělávací, sportovní, náboženské apod.);

6. Panuje totalitní informační monopol v médiích i jinde, vládne velmi tvrdá cenzura; oficiálně existující média silně upřednostňují svou **funkci ovlivňovací** nad funkcí informační;

7. Totalitní moc ovládá legislativu a soudnictví: některé vydané zákony by byly v demokratickém prostředí nemyslitelné, často jsou podkladem pro bezohlednou diskriminaci některých skupin obyvatelstva; život v totalitní společnosti je řízen zásadou *Co není výslovně povoleno, je zakázáno* (v demokracii je tomu naopak); v totalitním státě existují političtí vězni, výjimkou nejsou mučení, popravy či jiný způsob fyzické likvidace odsouzených;

8. Národní hospodářství je podřízeno ideologii a politice strany;

9. Vládnoucí moc neustále mobilizuje obyvatelstvo k hromadným **veřejným demonstracím loajality** vůči režimu, přičemž se vyžaduje, aby účast na těchto akcích, vynucená vnějším tlakem, vypadala jako spontánní projev;

10. Atmosféra ve společnosti podporuje **sledování, udavačství a spolupráci s tajnou policií**;

11. Obyvatelé by měli soulad s vládnoucí mocí učinit součástí svého **vnitřního světa a soukromého života**; jejich případné kritické postoje se mohou týkat jen okrajových skutečností a měly by být motivovány snahou o upevnění režimu.

7.2.2 Příčiny a zdroje totalitarismu

Jedním z důležitých **podnětů pro zrod totalitarismu** byl **vznik a rozvoj moderní, průmyslové a komercializované společnosti**, která zpřetrhala tradiční, v zásadě důvěrné společenské vazby a

nahradila je **anonymitou v osamělosti**, kdy po počáteční úlevě ze získané svobody přichází deziluze, pocit odcizení a ztráta smysluplné životní perspektivy; s tím souvisí **úpadek tradiční religiozity**.

Objevilo se mnoho pokusů **zaplnit vzniklé ideové vakuum** nově objevenými, jednoduše zformulovanými, ale všeobecně platnými zákony vývoje lidské společnosti – podle vzoru přírodních věd. Různé formy totalitarismu představují krajní projevy těchto snah.

Následné šíření totalitarismu bylo podněcováno mj. vyhoceným **soupeřením** o omezené zdroje v rozvíjející se společnosti. Leckdo totiž hledal snadno identifikovatelné viníky své stísněné životní situace a v jejich perzekuci spatřoval pevnou naději na zlepšení poměrů.

7.2.3 Komunismus v moderní historii

Za nejstarší proud totalitarismu bývá považován **komunismus** (lat. *communis* = *společný*). Principem komunismu je společné vlastnictví majetku spojené s emocionálně pozitivními mezilidskými vztahy. **Prvky komunismu** najdeme již ve starších dějinách (řeholní společenství, husitský Tábor, některé názorové proudy v revoluční Francii).

V **19. století** byl komunismus ztotožněn s filozofickým směrem **marxismem**, který vytvořili němečtí intelektuálové **Karl Marx a Friedrich Engels**, kteří ovšem podstatnou část svého života prožili v zahraničí, zejména ve Velké Británii.

Na rozdíl od starších dob, kdy komunistické prvky existovaly v menších sociálních skupinách, jejichž členové žili ve vzájemné interakci, marxismus chápe komunismus jako **princip celé národní – a nakonec i celosvětové – společnosti**.

Marxismus interpretuje **dějiny lidské civilizace** jako střídání epoch založených na různých formách **třídního boje** mezi malou skupinou vládců a velkou masou ovládaných. **Vládnoucí třída vlastní výrobní prostředky** (zemědělskou půdu, průmyslové továrny, finanční ústavy...), zatímco **ovládané masy** jen pracují a z jejich práce vládnoucí třída žije. Pro svět i společnost jsou základem **hmotné podmínky**, které určují podobu kultury, politiky, vědy, náboženství, mezilidských vztahů atd. (*materiální základna určuje ideovou nadstavbu*). Výrazem tohoto vyhoceného **materialismu** je i marxistické přesvědčení, že ze společenských vztahů jsou nejdůležitější **vztahy vlastnické**.

Jestliže postupný **rozvoj výrobních sil** (technologií apod.) předstihne starou podobu společenských vztahů, pak ve společnosti vzrůstá napětí, které zákonitě vyvrcholí **změnou společenských vztahů** tak, aby odpovídaly aktuální ekonomické realitě. Měšťanstvo, které marxisté nazývají poněkud hanlivým výrazem **buržoazie** (fr. *bourgeois* = *měšťan*), dovedlo dějiny k bodu, kdy taková společenská změna se děje náhlým násilným aktem – **revolucí**.

Tyto **buržoazní revoluce** sice přinesly občanská a politická lidská práva a svobody, ale to může obalamutit jen prostřáčky, protože po ekonomické stránce se nic k lepšímu nezměnilo: buržoazie (kapitalisté) pouze nahradili šlechtu v roli menšiny, která prostřednictvím svého rozsáhlého majetku ovládá celou společnost a ze státu učinila nástroj své moci.

Na druhou stranu, **Marxova analýza buržoazního podnikání** (zejména v obsáhlém spise **Kapitál**) překročila hranice pouhé politické teorie: mnohé Marxovy závěry v tomto směru jsou dnes obecně pokládány za **odůvodněné**. Marx patří mezi významné myslitele moderních dějin.

Marx a Engels dokládají, že člověk jako jediný tvor je schopen svou prací produkovat mnohem více hodnot, než kolik potřebuje k prostému přežití. **Zaměstnanci** (většinou **dělníci**) tedy přinášejí svému zaměstnavateli – vlastníku firmy – **značnou hodnotu**. I když z ní uhradíme investice, náklady, daně a přiměřený kapitalistův zisk, zůstává ještě velmi mnoho. Z toho však podnikatel zaplatí dělníkovi formou **mzdy** pouze malou část, která jen nepatrně překračuje sumu sloužící k **reprodukcí pracovní síly**. Rozsáhlý nezaplacený zbytek se nazývá **nadhodnota**; **kapitalista** ji využívá ke **svému osobnímu prospěchu**, buduje si z ní životní luxus nebo ji ukládá ve formě spekulativního kapitálu, jehož zmnožením může ovládat politiku nebo získávat další zdroje.

Privlastňování nadhodnoty kapitalistou označují marxisté jako **vykořisťování** a jeho období nacházejí již v předchozích dějinných etapách, jimiž jsou starověk (v marxistické terminologii **otrokářská společnost**), středověk a raný novověk (souhrnně **feudální společnost**).

Cesta k **nastolení spravedlivé společnosti** ovšem existuje: je jí **proletářská revoluce**, kdy proletáři (průmysloví a zemědělské dělníci), vedení komunistickou (rozuměj: marxistickou) stranou a tvořící velkou většinu obyvatel, svrhnu panství kapitalistů a **odstraní vykořisťování** tím, že zlikvidují soukromé vztahy zaměstnavatel – zaměstnanec.

Vznikne **komunistická společnost**, v níž je soukromé vlastnictví výrobních prostředků nahrazeno **společenským vlastnictvím**. První fáze **komunistické společnosti** se označuje jako **socialistická společnost**. Jejím základem je **diktatura proletariátu**, kterou sice bývalí kapitalisté mohou pociťovat jako násilné omezení, ale drtivá většina společnosti vítá poměry založené na zásadě *Každý podle svých schopností, každému podle jeho práce*. Stát zajišťuje všestranný rozvoj společnosti i každého jednotlivce.

Druhou fází je **komunistická společnost** v užším smyslu. Lidé budou již natolik a trvale prodechnuti **ideou vzájemné společenské sounáležitosti**, že budou zcela přirozeně proměňovat své soukromé zájmy v součást zájmů celospolečenských, což ovšem společnost jednotlivci bohatě vrátí (*Každý podle svých schopností, každému podle jeho potřeb*).

Komunistická společnost je vlastně vyšší obdobou společnosti předtřídní (pravěké, marxistickým termínem *prvobytně pospolné*), v níž ještě vykořisťování neexistovalo. V komunismu odumře dokonce i stát, budou zrušeny peníze a další atributy soukromých zájmů, emancipují se intimní vztahy. **Dějiny** dospějí ke svému ideálnímu, vrcholnému **konci**.

Kapitalistická a socialistická společnost nejen podle Marxe

Marxismus masivně oslovil **velkou veřejnost** žijící z námezdní práce. V sociálně demokratických stranách vznikly komunistické frakce. Bylo ovšem obtížné zakrýt **sporné momenty celé marxistické ideologie**:

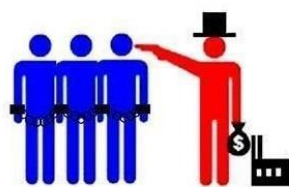
a) Vyhrocený materialismus nenechává velký prostor pro osobní aktivity jednotlivců mimo jejich sociální pozici (přitom právě Marx, Engels i Lenin byli dokladem takového odlišného postoje);

b) Podle marxismu individuum není prakticky ničím, zato masa individuí je prakticky vším;

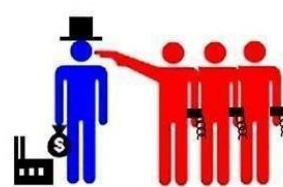
c) Razantně je podhodnocena početnost a role příslušníků **tradičních středních tříd**;

d) Ačkoli marxismus klade důraz na rozvoj exaktního vědeckého poznání, mnoho marxistických postulátů je ovlivněno německým romantismem i nacionalismem;

e) Přestože marxismus se ostře vymezuje proti církvi (*Náboženství je opium lidstva*), idea komunistické společnosti má **eschatologickou povahu** a výrazně přispívá k zařazení marxismu mezi **politická náboženství** moderní doby.

kapitalismus

socialismus

část

7.2.8 Velká hospodářská krize

a) Příčiny

Hospodářská **konjunktura zlatých 20. let nebyla zdaleka pro každého** a skončila **Velkou hospodářskou krizí**. Viditelně začala hromadným a prudkým krachem cen akcií na newyorské burze na Wall Street od **24. října 1929 (Černý čtvrtek)** – následujícího dne ohlas tohoto otřesu dorazil do Evropy (**Černý pátek**). Pád akcií **destabilizoval ekonomiku celého Západu** a jeho dozvuky měly celoplanetární působnost. Došlo k **největší hospodářské krizi moderních dějin**.

V diskusích o příčinách této krize se vyprofilovaly **2 hlavní proudy nynějšího ekonomického myšlení** (1) **keynesiánci** (podle britského ekonoma Johna Maynarda Keynesa; 1883 – 1946): konstatovali, že hlavní příčinou krize bylo neregulované působení tržních sil; (2) **monetaristé**: tvrdili, že krize mohla proběhnout jako málo dramatická přirozená fáze hospodářského cyklu, ale že ji katastrofálně zhoršily státní zásahy s cílem uměle ovlivňovat hodnotu dolaru.

Ovšem nesporné je, že:

1. **Poválečný růst produkce** v oblasti průmyslu, obchodu i zemědělství byl ve 20. letech **značný**. Například v Československu průmyslová výroba vzrostla v letech 1923 – 1929 o 70 – 90 %.

2. **Mzdy zaměstnanců však stagnovaly**. V Československu se průměrná měsíční dělnická mzda zvýšila (1923 – 1929) z 534 Kč na 630 Kč (tedy o 18 %), ale reálně tehdy vzrostla jen o 6 %.

3. **Koupěschopnost obyvatelstva prudce zaostávala za tržní nabídkou**. Například ve Spojených státech se jen v letech 1928 – 1929 objem zásob neprodejného zboží ztrojnásobil.

4. **Firmy však pokles koupěschopné poptávky podcenily, ovšem banky jim nadále půjčovaly**; Z průmyslu i bank se stala nafouknutá, ale vnitřně prázdná **bublina nerealistických očekávání**.

5. **Celní aj. překrady v mezinárodním obchodu** znemožňovaly uplatnit domácí nadprodukcí na volnějších trzích v některých jiných zemích.

6. **Americká centrální Federální banka (Fed) chtěla udržet pro dolar zlatý standard**, tedy vázanost hodnoty dolaru na objem státních zlatých rezerv. Proto nesáhla k devalvaci (řízenému snížení hodnoty měny), která by přehřáté ekonomice ulevila zvýšením množství peněz v oběhu.

b) Ekonomické a sociální škody

Vliv akciového krachu se ze Spojených států přelil prakticky do **celého světa**. Poněkud **stranou** zůstal jen **Sovětský svaz**, soběstačný v surovinách a obchodně uzavřený vůči zahraničí. Důsledky Černého pátku byly dalekosáhlé:

1. **Bezprecedentně poklesla průmyslová výroba**: ve světovém měřítku asi **o třetinu**, ale ve **Spojených státech a v Německu o téměř polovinu**. Některé obory (ocelářství, výroba lokomotiv, stavebnictví, nábytkářství, sklářství, výroba porcelánu...) zaznamenaly pokles i o 50 – 85 %.

2. Pro rodiny průmyslových dělníků – poprvé od války – **vyvstala hrozba hladu**: úroveň sociálního zabezpečení mohla jen zmírnit akutní strádání.

3. **Prudce klesly ceny obilí** a dalších zemědělských produktů (v Kanadě stejně jako např. v Československu zhruba **na polovinu**), což zdevastovalo příjmovou situaci malých zemědělců.

4. **Obrat zahraničního obchodu** se celosvětově snížil **na 65 %**. Docházelo ke zdánlivě paradoxním situacím, že zatímco lidé ve městech hladověli, ve Spojených státech se na venkově či v lokomotivách topilo obilím a v Brazílii spalovali bavlnu a do kamen přikládali kávové brikety.

5. Nejzřetelnějším a nejtragičtějším projevem Velké krize se stala **masová nezaměstnanost**. Celosvětově **přesáhla** v r. **1932** (ve vůbec nejhorším krizovém roce) **20 % průceschopného** obyvatelstva (podle statistik, které však často situaci podhodnocovaly). Ve **Velké Británii** byla tehdy nezaměstnanost **24 %**, ve **Spojených státech** asi **30 %** (11,4 – 14,7 milionů lidí), v **Německu** dokonce přes **40 %** (5,2 milionů lidí). Pokud se náhodou proslechlo, že některá továrna přijme alespoň dočasně několik jednotlivců do pracovního poměru, před jejími branami se dopředu přes noc utábořily stovky a tisíce zoufalých

uchazečů. **Československo** mělo v r. 1929 nezaměstnanost nízkou: 55 tisíc lidí. Avšak za pouhé 3 roky se zdesateronásobila (na 554 tisíc v r. 1933) a o rok později počet nezaměstnaných přesáhl tři čtvrti milionu (738 tisíc v r. 1933 = **asi 35 %**).

6. Ztichlé a opuštěné **továrny chátraly** a rezivěly, což ztěžovalo jejich pozdější obnovu.

7. Tíha krize zasáhla i **soukromý život**. Nezaměstnaní otcové propadali **beznaději a ztrátě sebedůvěry** a čelili i manželským krizím. Mládež hledala seberealizaci v **povrchních sexuálních vztazích**. Mladí **manželé se vyhýbali početí** dítěte. Celým západním světem prošla silná **vlna sebevražd**. Snížily se šance na studium a na promyšlené budování profesního i soukromého života.

c) Politické důsledky

Prudká Velká krize (1929 – 1937; její závěr se lišil podle zemí) samozřejmě ovlivnila i politiku. **Demokratické systémy byly destabilizovány**. Například ve Francii se za 9 let (1929 – 1937) vystřídal 21 vlád.

Významným okamžikem se stal nástup nového prezidenta Spojených států **Franklina Delano Roosevelta** (1882 – 1945; Demokratická strana). Poprvé byl zvolen v r. 1932 a pak ještě třikrát: svůj úřad zastával v letech **1933 – 1945** (až do své smrti), tedy **nejdéle** ze všech amerických prezidentů. Tento právník získal sice již v mládí nemalé politické zkušenosti, ale přesto nebyl na první pohled disponován k tomu, aby právě on provedl Spojené státy vůbec nejsložitějšími roky jejich historie: v r. 1921 onemocněl dětskou obrnou a od té doby téměř nemohl chodit. Proslul jako houževnatý bojovník proti korupci a do Bílého domu přišel s jasnou představou, jak sociálně citlivým způsobem skoncovat s krizí. Proto měl řadu nepřátel ve vlivných a majetných kruzích a již na začátku r. 1933 čelil atentátu: nastrčený střelec se jej pokusil zabít během návštěvy města Miami na Floridě. Roosevelt smrti unikl, protože jej vlastním tělem uchránil populární politik Demokratické strany, starosta Chicaga Antonín Čermák (český emigrant), který však na následky střelby zemřel.

Roosevelt vyhlásil hned na počátku svého prezidentství program rázného řešení Velké krize. Tento program nazval **New Deal** (Nový úděl) a během prvních 100 dnů své vlády prosadil jeho právní rámec. New Deal byl obecně postaven na **principu 3 R** (Relief – Recovery – Reform): Pomoc (nezaměstnaným a chudým) – Obnova (ekonomického růstu) – Reforma (finančních a měnových pravidel). Konkrétně to znamenalo:

1. **Zlatý standard** pro dolar byl **zrušen** a došlo k devalvaci dolaru (tím se do ekonomiky dostalo více peněz).

2. Vláda umožnila snadnou **očistu bankovního sektoru** od zkrachovalých bank (tím vznikly podmínky pro bezproblémové bankovní úvěry v budoucnu).

3. Vláda **omezila vládní výdaje**: především snížila platy státních zaměstnanců a výsluhy válečným veteránům (tím získala peníze na financování celého programu).

4. Vláda poskytla **finanční podporu farmářům**, kteří nechali část půdy neobdělanou (tím se zvýšila cena potravin i příjmy zemědělců).

5. Vládní úřady stanovovaly **minimální mzdy**, minimální ceny i **maximální pracovní dobu**, a přispívaly z veřejných rozpočtů podnikům na mzdy (tím byla snížena nezaměstnanost a zkvalitněny pracovní podmínky zaměstnanců).

6. Vláda vytvořila podmínky pro **vyšší zaměstnanost žen**.

7. Vláda podpořila z veřejných peněz **rozšiřování dopravní infrastruktury** – přibýly nové silnice, letiště apod. (tím se výrazně snížila nezaměstnanost, usnadnila se cesta za prací a zlevnil transport zboží).

8. Vláda finančně **podpořila kulturní aktivity a uměleckou tvorbu** (tím se zlepšila celková atmosféra ve společnosti).

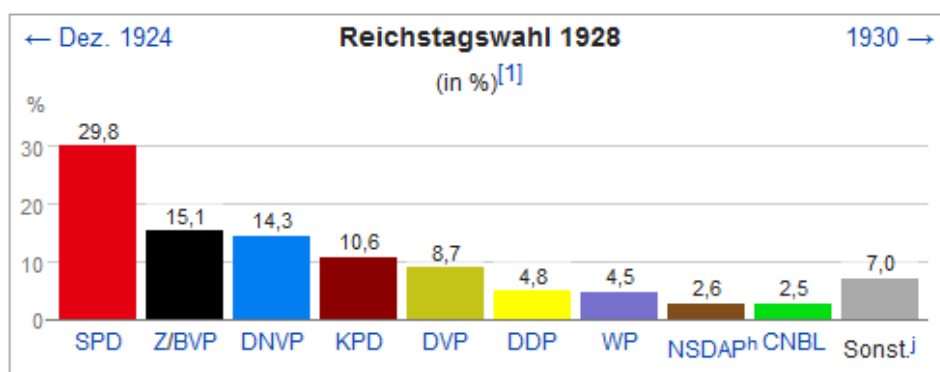
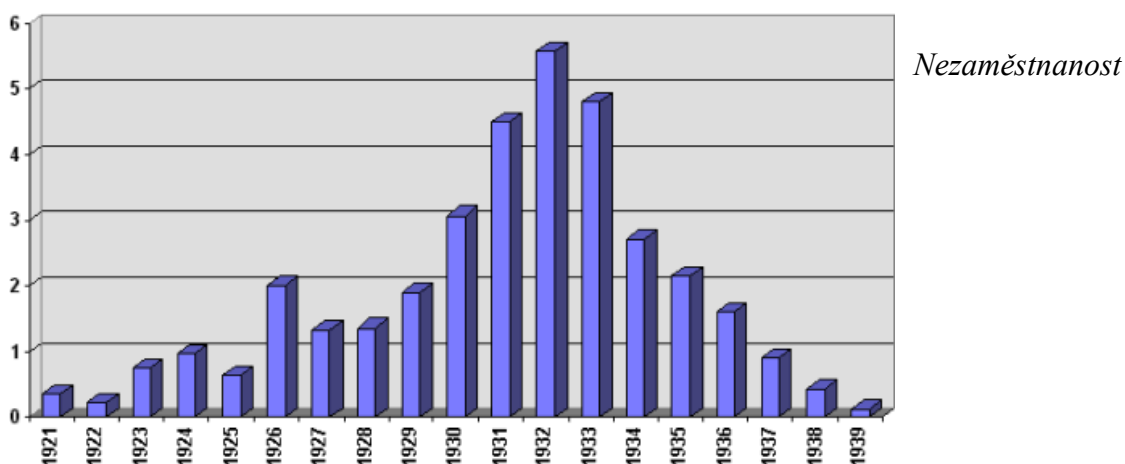
New Deal vyvedl Spojené státy z krize do r. 1937 (tehdy ekonomická produkce převýšila hodnoty z r. 1929 a nezaměstnanost se smrškla na 14 %). Jeho jedinou slabinou byla skutečnost, že se sice podařilo zastavit, ale již nikoli zvrátit růst státního dluhu, jenž se v prvních letech krize vyšplhal na 40% hrubého národního produktu. Přesto ohlas celého projektu byl značný: ve Spojených státech nastartoval dlouhou éru **neotřesitelné popularity Demokratické strany** (náleželi k ní 4 z 5 prezidentů, kteří se v Bílém domě vystřídal v letech 1933 – 1969).

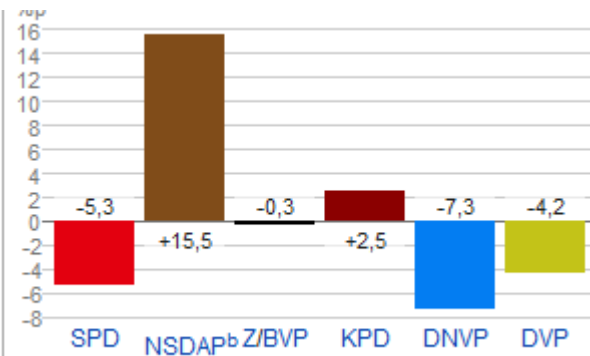
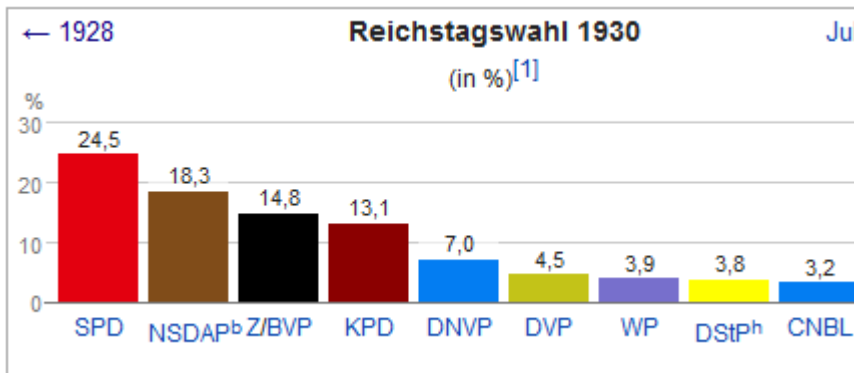
V **Evropě** se situace vyvíjela jinak. V reakcích na Velkou krizi bylo možné snadno rozlišit, že západní část kontinentu zaujímají státy s velkou demokratickou tradicí, zatímco střed a východ tuto zkušenost do značné míry postrádá.

V **západní Evropě** se cesta z krize hledala prostřednictvím **velmi širokých vládních (a samozřejmě i parlamentních) koalic**.

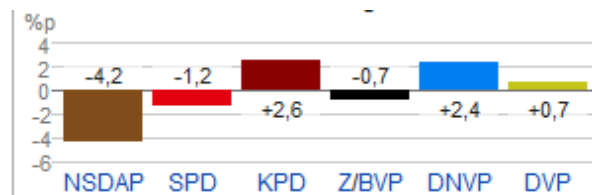
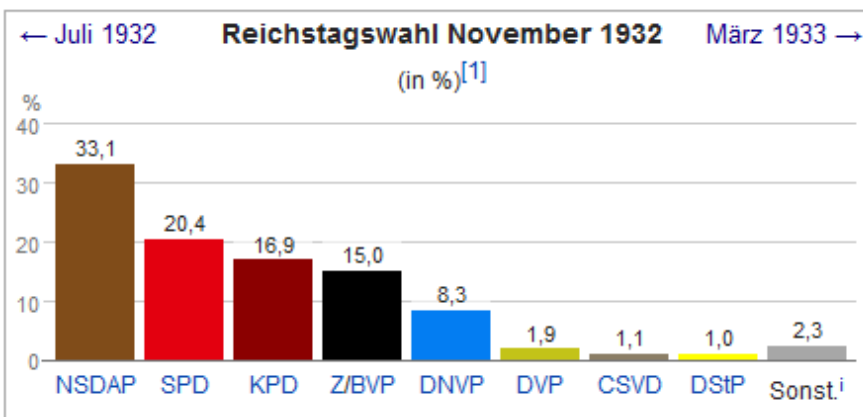
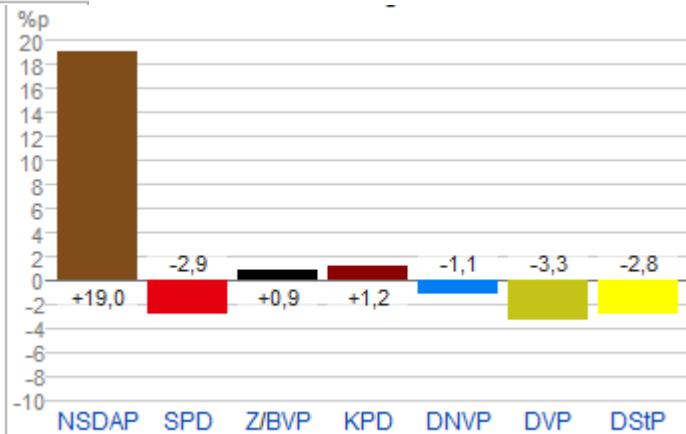
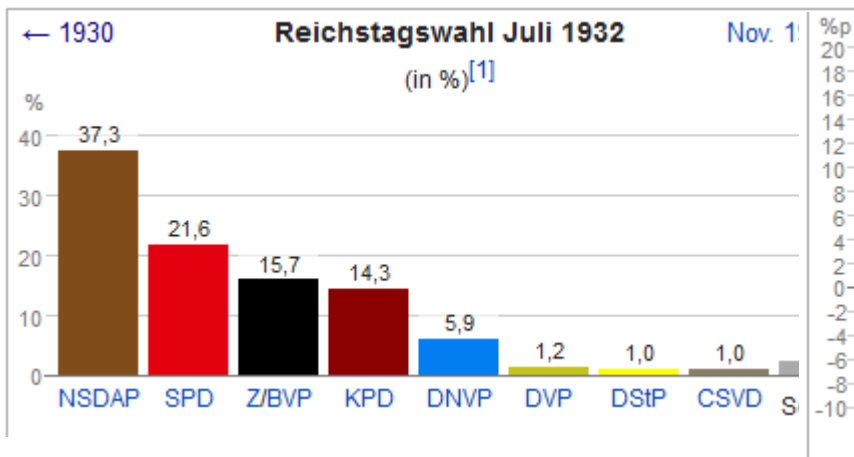
Naproti tomu ve **střední, jižní a východní Evropě převládla víra ve vládu pevné ruky**. Vznikly zde **autoritativní až diktátorské režimy**, u nichž nešlo přehlédnout, že tu velký prostor získaly myšlenky **fašismu**. Někde se tento vývoj odehrál ještě před Velkou krizí (a reagoval tedy spíše na poválečnou situaci), ale ekonomické obtíže jej jen upevnily: nyní bylo snadné přesvědčit velkou část obyvatelstva, že **krize je důsledkem rozmařilé liberální záliby v lákadlech moderní společnosti** (a že jsme trestáni za zhoubný odklon od uměřených konzervativních tradic) nebo že **hlavní vinu nesou okolní země či přistěhovalí cizinci**. Takový vývoj postihl **Maďarsko** (od 1919), **Itálii** (od 1922/1925), **Bulharsko** (od 1923), **Litvu** (od 1926), **Polsko** (od 1926), **Portugalsko** (od 1926), **Řecko** (od 1926), **Jugoslávii** (od 1929), **Německo** (od 1932/1933), **Rakousko** (od 1932/1933), **Estonsko** (od 1934), **Lotyšsko** (od 1934), **Rumunsko** (od 1938). Jediným **plně demokratickým státem** ve střední a východní Evropě zůstalo **Československo**.

Vývoj v Německu:

Srovnání s předchozími volbami

nabízela pracovní místa spojená s rozvojem válečného průmyslu. V létě 1932 vyhrála volby a nacista Herrmann Göring se stal předsedou parlamentu (Říšského sněmu). Demokratické strany se snažily vytvořit koalici bez nacistů, ale pro vzájemné rozpory byly opět neúspěšné, takže došlo k novým volbám (podzim 1932), kdy NSDAP uhájila vítězství, ale s velkou ztrátou proti létu (voliči zatáhli za záchranou brzdu).

Do hry ovšem vstoupil **ultrakonzervativní prezident, maršál Paul von Hindenburg**, a v lednu 1933 **souladu se záměry německých velkopřůmyslníků jmenoval Hitlera kancléřem** (aniž by ten měl vyjednanou koalici vládu). Těsně před parlamentním jednáním o důvěře nacistické vládě nacističtí agenti využili naivního nizozemského, v Německu žijícího komunisty Marina van der Lubbeho, a zapojili ho do demonstrativního **zapálení budovy Říšského sněmu**. Parlament pak tedy jednal v krajně vypjaté atmosféře. Paramilitární nacistické oddíly SA (Strumabteilung) zadržely řadu demokratických poslanců, takže parlament zasedal v počtu, který sice byl usnášeníschopný, ale nacisté a jejich drobní spojenci tam měli většinu. Hitler předložil sněmu zmocňovací zákon, jímž se parlament vzdával svých zákonodárných pravomocí a přenášel je na vládu a osobně na kancléře.

Tak byla v Německu nastolena nacistická diktatura: byly zakázány všechny ostatní politické strany a rychlou sérií dalších podobných aktů byla demokracie v Německu zcela zlikvidována.

Van der Lubbe byl popraven a jako jeho spoluviník byl ještě obviněn bulharský exilový komunista Georgi Dimitrov, jenž se však v Lipském procesu obhájil a byl osvobozen; šlo o poslední nezávislé rozhodnutí německé justice na příštích 12 let).

Již v r. 1933 nacisté zřídili první koncentrační tábor – Dachau v Bavorsku – pro internaci, nucené práce a postupnou likvidaci nepohodlných osob. V r. 1934 zemřel Hindenburg a Hitler se stal také hlavou státu – s titulem Vůdce (Führer). V r. 1935 byly vydány Norimberské zákony, které zaváděly segregaci Židů (a povinnost německých občanů dokládat svým rodokmenem rasovou čistotu). Osoby židovského původu byly zcela vyloučeny ze společnosti: od personálních čistek ve veřejných institucích přes veřejné označení (žlutá hvězda; odvozeno ovšem od podobné stigmatizace již ve středověku) přes zákaz účasti na kulturních akcích a přes vyhrazené nákupní hodiny až ke konfiskaci domácích spotřebičů...